

Působení základních práv na soukromoprávní poměry a jeho meze

(skica k doktríně prozařování)

Luboš Tichý*

I. Úvod

1. Pojem

V současné době je působení základních lidských práv (či „základních práv“) i v oblasti soukromého práva zcela nepochybným jevem. Je však skutečností, že se jedná o relativně novou problematiku, která byla „objevena“ v 50. letech 20. století.¹ V recentní době jde téměř o módní téma.² Je tomu tak i vzdor okolnosti, že

* Tento příspěvek zachovává formu přednášky. Byl pouze nepodstatně upraven a opatřen poznámkovým aparátem. Jde o součást projektu podporovaného grantem GA AV ČR č. IAA 701020902.

** Prof. JUDr. Luboš Tichý, CSc., vedoucí Centra komparatistiky na PrF UK, Praha.

¹ Viz L. Tichý, Podmínky používání základních práv v soukromém právu in: L. Tichý (ed.), Základní lidská práva v jednotlivých právních odvětvích, Praha 2006, 66, 67, a dále příspěvky G. Schiemanna, Základní práva v soukromém právu Spolkové republiky Německo a Zd. Kühna, Budování horizontálního konstitucionalizmu, tři evropské strategie, 44 a násl., resp. 93 a násl. v tomtéž sborníku.

² Fenoménu vlivu ústavněprávních předpisů zejména základních práv na soukromoprávní poměry byl „objeven“ profesorem ústavního práva G. Dürigem, v jeho proslulém příspěvku Grundrechte und Privatrechtssprechung, in FS Nawiasky, 1956, 137 a násl., který ovšem uvádí, že prvním, kdo se o tomto problému zmínil, byl H. Krüger již v roce 1949. Dürig, a to i v souvislosti s rozhodnutím ve věci Lüth – Urteil des Bundesverfassungsgerichts vom 15. 1. 1958, DÖV 1958, 194-197 otevřel diskusi, které se zúčastňují jak představitelé veřejného, tak soukromého práva a kterou lze do dnešního dne podle její intenzity a předmětu rozčlenit do čtyř fází. Do první fáze kromě uvedených dvou autorů patří ještě článek švýcarského autora H. Hubera, Die Bedeutung der Grundrechte für die sozialen Beziehungen unter den Rechtsgegnossen, ZSR 1955, 173 a násl., italský příspěvek P. Trabucchi, De lei costituzionali e privati, Milán 1995, studie H. F. Nipperdey, Grundrechte und Privatrecht, Eine Universitätsrede, in: FS für E. Molitor, Mnichov a Berlín 1962 a H. Glatzel, Die Einwirkung der Rechte und Freiheiten der europäischen Menschenrechtskonvention auf Privatrechtsbeziehungen, Mnichov 1961. Druhou etapu diskuse otevřel článek C.-W. Canarise, Grundrechte und Privatrecht, AcP 184 (1984), 201 an. a uzavírá monografie stejného autora, Grundrechte und Privatrecht, Eine Zwischenbilanz, Berlín 1999.

Sem patří díla autorů, kteří pocházejí nejen z Německa, ale i Švýcarska, Itálie a dalších států. Je třeba vyzdvihnout článek P. Saladina, Grundrechte und Privatrechtsordnung, SJZ, 1988, 373 an., D. Medicuse, Grundsatz der Verhältnismässigkeit im Privatrecht, AcP 192 (1992), 35 a násl. dále jsou pozoruhodné: R. Zäch, Der Einfluss von Verfassungsrecht auf das Privatrecht bei der Rechtsanwendung, SJZ 1989, 1 a násl., J. Schwabe, Grundrechte und Privatrecht, AcP 185 (1985) 1 an., který polemizuje především s výše uvedeným článkem Canarise, příspěvky U. Diederichsena, Bundesverfassungsgericht als oberste Zivilgericht, AcP 198 (1998), 171 an., Die Rangverhältnisse zwischen den Grundrechten dem Privatrecht, in: Chr. Stark (ed.), Rangordnung der Gesetze, Göttingen, 1995, 39-98, K. Hesse, Verfassungsrecht und Privatrecht, Heidelberg 1988, F. W. Böckenförde, Grundrechte und Grundsatznormen, Der Staat 1990, 11 an., E. Bucher, „Drittwirkung der Grundrechte?“ SJZ 1987, W. Zöllner, Regelungsspielräume im Schuldvertragsrecht, AcP 196 (1996), 1 an. a J. Hager, Grundrechte im Privatrecht, JZ 1994, 371 an. Do třetí etapy, která počíná koncem 90. let 20. století a pokračuje v prvních letech století 21., lze zařadit příspěvky: A. Furrer, Die Bedeutung der Grundrechte für die Beziehungen zwischen Privaten, in: R. Bieber et al., Grundrechtsschutz in Europa, Bern 2001, 55 an., J. Neuner, Privatrecht und Sozialstaat, Mnichov 1998, H. Hanau, Der Grundsatz der Verhältnismässigkeit als Schranke privater Gestaltungsmacht, Tübingen 2003, sborník vydaný D. Friedmannem a D. Barak-Erezem, Human Rights in Private Law, Oxford 2001 obsahující mimo jiné základní článek A. Baraka, Constitutional Human Rights and Private Law, 14 a násl., M. Ruffert, Vorrang der Verfassung und Eigenständigkeit des Privatrechts, Tübingen 2001. V současnosti probíhá jakási čtvrtá etapa vývoje diskuse, jež příznačná tím, že tento problém se stal předmětem diskuse světové, zahrnující v zásadě civilizaci ovlivněnou křesťanskou západní kulturou. Patří sem příspěvky k počtě Apostolose Georgiadese (Festschrift für Apostolos Georgiades), Mnichov 2008, a to D. Coester-Waltjen, Gleichbehandlung und Vertragsfreiheit, 95 an. a A. Epiney, Gemeinschaftsrechtliche Anforderungen an das nationale Privatrecht am Beispiel der Vorgaben für die effektive Durchsetzung des Rechts der Gleichstellung von Mann und Frau, 229 a násl., dále monografie C. E. Barsan, Die zivilrechtliche Aspekte des Diskriminierungsverbots, Hamburg 2007, příspěvek F. Bydlinski, Zur Auslegung des Schadenersatzrechts der EMRK, in: FS E. Huber, Bern 2009, 50 a násl., R. Stürner, Class Actions und Menschenrechte, 1299 a násl., A. Mason, Human Rights and the Law of Torts, (oba in: P. Cane, J. Stapleton (eds.), The Law of Obligations, 13 an.), příspěvky ve sborníku vydaném K. S. Ziegler, Human Rights and Private Law, Oxford 2007, a to K. S. Ziegler, Human Rights and Private Law – Privacy as Autonomy, 1 a násl., A. L. Young, Horizontality and the Human Rights Acts 1998, 35 an., A. Colombi Ciacchi, Horizontal Effect of

zdaleka ne všechny právní řády připouštějí vliv základních práv na soukromoprávní vztahy. U nás se jedná o poněkud nepropracovanou oblast.³

2. Téma tohoto příspěvku

Naším úkolem není řešení otázky vztahu základních práv a práva soukromého, resp. jejich působení v soukromoprávních vztazích, nýbrž problém rozsahu tohoto působení. Jinak řečeno, pokusíme se stanovit působnost tohoto vlivu a tedy jeho meze v rovině aplikace (nikoliv legislativy). Zodpovídáme otázku, v jakém rozsahu, v jaké šíři a do jaké míry lze základní lidská práva, bez ohledu na jejich druh, aplikovat v soukromoprávních poměrech. Vulgárně vyjádřeno to znamená řešit problém, zda základní práva nemohou vytlačit, vytěsnit občanskoprávní úpravu z její aplikace a jaký vztah tedy je mezi ustanoveními o základních lidských právech a předpisy občanskoprávními.

3. Některé základní obecné otázky

I když, jak je zdůrazněno výše, není naším cílem analýza samotné aplikace a působení základních lidských práv v soukromoprávních vztazích vůbec, je třeba – s ohledem na náš záměr – posoudit některé aspekty takového působení.

V následující, tj. II. části našeho příspěvku, se proto stručně zabýváme především samotným smyslem základních práv, jejich povahou a působením v soukromoprávní sféře, jeho formou a druhy.

Teprve po vyjasnění těchto základních otázek samotného působení se můžeme zabývat jeho rozsahem a mezemi tohoto rozsahu (ad III). Po stanovení zásadních měřítek míry a na jejich základě definice mezi

Fundamental Rights, Privacy and Social Justice, 53 an., L. Fastrich, Human Rights and Private Law, 23 an., D. Coester-Waltjen, Discrimination in Private Law – New European Principles and the Freedom of Contract, 117 an., příspěvek A. Halfmeiera, Menschenrechte und internationales Privatrecht in Globalisierung, RabelsZ, 2004, 653–686, M. Hinteregger, Die Bedeutung der Grundrechte für das Privatrecht, ÖJZ, 799, 741 an., Chr. Courtis, Die Wirkung der Menschenrechte auf Privatrechtsverhältnisse, in: J. Neuner (ed.), Die Grundrechte und Privatrecht aus rechtsvergleichender Sicht, Berlín 2007, J. Neuner, Die Einwirkung der Grundrechte auf das deutsche Privatrecht, 159 an. a C. Herresthal, „Die Drittwirkung der Grundfreiheiten“ im Gemeinschaftsrecht, 177 an. ve stejném sborníku, 37 an., H. Niessen, Die Wirkung der Grundrechte im deutschen und italienischen Privatrecht, Hamburg 2005, J. Basedow, Grundsatz der Nichtdiskriminierung, ZEuP, 2008, 530 an., a M. Costa, The Effectiveness of Fundamental Rights in Private Law, ERPL 2008, 727–757.

³ Srov. sborník, op.cit. v pozn. 2.

působení základních lidských práv, provádíme stranou analýzu některých rozhodnutí Ústavního soudu (ad IV).

II. Obecné otázky

1. Místo základních lidských práv v systému práva

Základním problémem vztahu soukromého práva a základních lidských práv je otázka jejich aplikovatelnosti v oblasti soukromoprávní. Tato otázka je oprávněná, i když se relativně dlouhou dobu po „objevení“ a zakotvení základních práv v právních řádech nekladla; i proto, že jde o jakýsi „cizorodý“ zásah do soukromoprávních vztahů. Základní práva jsou – opomeneme-li jejich „diagonální“⁴ působení – svojí povahou výrazem veřejnoprávní regulace. V systému práva stojí tedy mimo systém práva soukromého. Je tedy plně legitimní ptát se po oprávněnosti či povinnosti je aplikovat, a tedy klást si otázku ohledně jejich působnosti či jejich „vůli“ být aplikována.

2. Povaha a účel základních práv

Jak už řečeno shora, povaha základních práv je výrazem veřejnoprávní („fundamentální“⁵), ústavněprávní regulace. Jejich účelem je totiž ochrana jedince především vůči státu, nadstátnímu celku či veřejnému sektoru vůbec.)⁶ Ochraňování, jak známo, má dvě formy: aktivní a pasivní. První znamená oprávnění nárokovat vůči státu určité statky, pasivní ochrana spočívá v zabránění neoprávněným zásahům veřejného sektoru. Protože v těchto případech jde o právní poměr veřejného práva, tedy vztah nadřízeného a podřízeného subjektu (vrchnostenský právní poměr), označujeme jej jako vztah vertikální. Základní lidská práva sloužící na ochranu jednotlivce působí vůči státu, tedy vertikálním směrem. Mluvíme proto o vertikálním působení či účinku základních lidských práv.

Relativně novým zaměřením základních lidských práv je ochrana jednotlivce vůči jednotlivci ve formálně rovnoprávním, tedy horizontálním vztahu. Toto (výjimečné) působení označujeme jako horizontální účinek základních lidských práv.

Pro naši základní otázku působení základních práv v soukromoprávním sektoru má význam i otázka pramenů základních práv. Ta se obvykle nacházejí na samotném vrcholu pyramidy právního systému, v ústav-

⁴ Viz op.cit. v pozn. 1, 68.

⁵ Viz k tomu základní dílo o lidských právech R. Alexy, Theorie der Grundrechte, 2. vydání, Frankfurt 1994, 39 passim.

⁶ Viz převládající mínění v literatuře, jež zavedl K. Hesse.

ních zákonech; jde o prameny práva nejvyšší právní síly.⁷ Nikoliv však všechna základní práva jsou takto kodifikována. Některá z nich, byť již v relativně odvozené (sekundární) formě (viz II.3), jsou kodifikována i v „obyčejných“ zákonech, jako tomu je např. v případě antidiskriminačního zákona.⁸

3. Druhy a formy působení základních lidských práv. Legislativní a aplikační rovina

Jak je obecně známo, lze základní práva klasifikovat podle různých kritérií. Protože se v tomto krátkém příspěvku nezabýváme jednotlivými druhy základních práv v jejich jednotlivých systémech, zužujeme (viz ad I/2) tuto otázku pouze na jeden pro nás důležitý segment, a to na aplikaci práva. Jsme si pochopitelně vědomi „legislativního“ působení základních práv. Základní práva ovlivňují především již samotného zákonodárce. V důsledku jejich významu zákonodárce zejména v oblasti veřejného práva zakotvuje odpovídající oprávnění již do obyčejných zákonů. Tak např. celá řada ustanovení procesních předpisů reflektuje základní právo na řádný proces, resp. základní právo na obhajobu. V oblasti, kterou zkoumáme, tj. v soukromém právu, se však tato „technika“ vyskytuje zřídka. Jednou z jejich forem je např. zakotvení zákazu diskriminace v DCFR.⁹

4. Základní strategie přístupu k základním lidským právům

O působení (vlivu) účinku základních lidských práv na soukromoprávní vztahy rozhodují soudy. I když význam nadnárodních soudů v Evropě (Evropský soud pro lidská práva a Evropský soudní dvůr) je nepopíratelný, rozhodující slovo má národní judikatura daného státu.

Vzdor masové vlně působení a vůbec vzestupu významu základních lidských práv v západní hemisféře, soudy jednotlivých států přistupují k této problematice velmi individuálně. Je nepochybné, že na jejich přístup má vliv celá řada faktorů: obecná právní kultura, soudcovská tradice, chápání právního řádu jako systému, postavení základních lidských práv v právním řádu a jejich legislativní průnik do soukromého práva atd.

⁷ Viz učení o přednosti, které se uplatňuje zejména v rovině aplikační přednosti ve všech srovnávaných právních řádech včetně evropského práva.

⁸ Zákon č. 199/2000 Sb. Srov. k tomu J. Basedow, op. cit. v pozn. 3, který vyvrací již dost rozšířený názor o zásadích základních práv včetně zásady rovnosti do oblasti smluvní autonomie.

⁹ Srov. čl. Book II, chapter 2 (čl. II-2:101-II.-2:105). Viz též pozn. 20.

Vycházejí ze studie Baraka,¹⁰ (která však může být již do jisté míry překonána vývojem), lze podle míry, způsobu a rozsahu vlivu základních lidských práv rozlišovat tři skupiny jurisdikcí:

(1) negativní model – odmítání ingerence základních práv

Soudy vycházejí z toho, že rozhodující je postavení lidských práv v právním řádu a relevance soukromoprávních předpisů. Protože základní práva slouží k ochraně jednotlivce vůči státu, na soukromoprávní poměry je třeba aplikovat soukromoprávní normy a nikoliv základní práva. Základní lidská práva v tomto konceptu slouží tedy výlučně svému původnímu účelu. Neingerují do vztahu rovnoprávných subjektů.¹¹

(2) Omezený vliv základních práv – regulovaná ingerence

Tento model, jenž připouští ingerenci základních práv do soukromoprávních poměrů jen výjimečně, „filtruje“ postupování základních práv do soukromoprávní sféry. Jejich aplikace se uznává jen za zvláštních okolností, když totiž soukromé právo není s to zabránit mimořádným nepravdělnostem. Méně restriktivní je tento model v případě nepřímého působení základních lidských práv a tedy vůči možnosti výkladu soukromoprávních norem v duchu základních práv.¹²

(3) Neomezená ingerence

Rozhodující pro tento model je rovnoprávnost systémů soukromoprávních norem a základních lidských práv. Připouští se aplikace základních práv v plném rozsahu, to jest tak, jako soukromoprávních norem.¹³

5. Struktura působení základních lidských práv na soukromoprávní vztahy

Reálné působení základních lidských práv a jejich dopad na soukromoprávní poměry lze „rozložit“ na jednotlivé aspekty tohoto působení. Analýza na základě těchto aspektů umožní lépe pochopit celou problematiku.

¹⁰ Srov. A. Barak, op. cit. v pozn. 3 passim.

¹¹ Viz např. přístup Kanady; srov. k tomu rozbor a klasifikaci A. Baraka, op. cit. v pozn. 3, 16 an.

¹² Srov. judikaturu Spolkového ústavního soudu SRN (Bundesverfassungsgericht) a Spolkového soudního dvora (BGH), které převzaly v zásadě převládající názor nauky (srov. BGHZ 13, 334, 338, který se výslovně odvolává na článek Nipperdeye – viz op.cit v pozn. 2 a dále rozsudek z „počáteční“ etapy z 19. 9. 1961 BGHZ 3, 363, 367 a z 5. 3. 1963 BGHZ 39, 42 a 131 a rozsudek z dalšího vývoje jako např. zmíněný rozsudek ve věci „ručení“ Spolkového ústavního soudu).

¹³ Příkladem je - podle Baraka (op. cit. v pozn. 3) USA.

a) Nejdůležitější rozlišování reflektuje dvě základní formy působení základních lidských práv, kterými jsou aplikace normy obsahující základní práva na straně jedné a nepřímé působení ve formě výkladu na straně druhé. Přitom předmětem výkladu není lidskoprávní úprava, nýbrž aplikovaná vlastní občanskoprávní norma, jež je interpretována ve smyslu základních práv.

(1) Přímé působení (účinek) – aplikace

Přímý účinek, jak je toto působení též nazýváno, znamená, že namísto soukromoprávní normy, či namísto určitých ustanovení této normy je aplikována norma obsahující základní právo. K aplikaci může dojít i tak, že soukromé právo žádnou úpravu neobsahuje a norma základního lidského práva funguje vedle dalších soukromoprávních ustanovení.

(2) Nepřímý účinek¹⁴ – výklad

Tato funkce znamená adaptaci používaných soukromoprávních ustanovení smyslu základních práv relevantních pro daný případ.

Je otázkou míry výkladu, zda výsledné „produkty“ lze považovat ještě za projev interpretace soukromoprávní normy, anebo zda jde již o přímé působení (účinek) základních lidských práv, neboť jejich aplikace převážila. Domníváme se, že zde neexistuje žádná přesná pevná hranice a ani ji není třeba stanovit.

b) Podle způsobu, resp. formy „kohabitace“ mezi aplikací základního práva, resp. normy obsahující základní právo a předpisem soukromoprávním lze usuzovat na převládající vliv té či oné úpravy. Je tak možné uvažovat o „vytlačení“ soukromoprávní normy, resp. pouze jejím „odsunutí“.

(1) Vytlačení

Vytlačení znamená nahrazení soukromoprávního ustanovení základním lidským právem. V takovém případě se v plném rozsahu uplatňuje základní lidské právo a soukromoprávní norma nemá v žádném případě žádný vliv.

(2) Odsunutí

Mohou nastat případy, kdy si situace vyžaduje určité své „parciální“ použití základního práva, tj. na místo určitého ustanovení nebo určitého aspektu právní normy. To znamená, že v daném případě je potlačen určitý

aspekt či určitá část soukromoprávní normy, která je jinak aplikována, resp. zůstává aplikována vedle ingenujícího ustanovení normy základního práva.

(3) Výlučná aplikace

Tento případ nastává tehdy, jestliže právní řád neobsahuje soukromoprávní úpravu, a proto předpis soukromého práva není třeba ani vytlačovat ani odsunovat. Základní právo působí tedy výlučně.

c) Jak již uvedeno ad II.3, vliv základních práv se neprojevuje pouze v aplikační činnosti, která je hlavním předmětem tohoto příspěvku, nýbrž v tom, že základní práva se stávají součástí soukromoprávních norem.¹⁵ Z tohoto hlediska můžeme rozlišovat působení vnější a vnitřní.

(1) Vnější působení

Základem aplikace či výkladu je právní norma, která je např. obsažena ve většině pramenů základních práv a svobod, tedy mimo vlastní soukromoprávní systém. Pro takovou aplikaci či výklad platí přísná kritéria uvedená ad III. K působení tedy dochází podle určitých relativně přísných pravidel ve výjimečných případech.

(2) Vnitřní působení

Na rozdíl od shora uvedeného případu tvoří základní práva součást soukromoprávního předpisu (např. zákon o diskriminaci). Proto podmínky pro aplikaci takovýchto ustanovení nemohou a nesmějí být jiné než pro aplikaci jiného soukromoprávního předpisu. Ohledně přípustnosti a podmínek aplikace či výkladu základních lidských práv se tento případ od případu (ad (1) shora) zásadním způsobem liší.

d) Z hlediska činnosti, resp. aktivního působení (povinného) subjektu soukromého práva lze rozlišovat dvě rozdílné situace. V prvním případě (ad (1) níže) dochází v důsledku aplikace či výkladu norem základních práv, k uspokojení jednoho ze subjektů (oprávněného) soukromoprávního vztahu, aniž je třeba spolupůsobení jiného soukromoprávního subjektu. Tuto situaci je třeba odlišovat od druhého případu (ad (2) níže), kdy v důsledku působení základních práv dochází k „aktivaci“ soukromoprávního subjektu, jenž tím způsobem plní určité povinnosti vůči subjektu, který o ochranu na základě základních práv žádá.

(1) Automatická ochrana

V daném případě dochází k „vyrovnání“ postavení subjektů soukromoprávního vztahu již samotným použitím, resp. výkladem základních práv.

¹⁴ Analogie s evropským právem je zcela na místě (viz např. rozsudky ESD ve věci 26/62 Van Gend en Loos v. Administratie der Belastingen, resp. ve věci 14/83 von Colson, Kamann v. Nordrhein-Westfalen, ale též 91/92 Faccini-Dori). Konec konců byli to autoři působící v tomto oboru (viz např. Zuleeg, který přenesl nauku přímém účinku z oblasti německého ústavního práva do práva evropského).

¹⁵ Opět srov. pozn. 10.

(2) Povinnost spolupůsobení

K účinku základních práv v takovýchto případech může dojít jedině tehdy, jestliže je aktivován další subjekt soukromoprávního vztahu, který ve prospěch chráněného subjektu plní povinnosti vyplývající ze základních práv.

e) Jiným velmi důležitým aspektem je působnost (orientace) základních práv. Jak známo, ve svém působení nejsou základní práva účinná tak říkajíc jednostranně, nýbrž mnohdy se dostávají do vzájemného konfliktu.¹⁶ To je třeba i v těchto případech řešit. Rozlišujeme tedy tzv. křížové (konfliktní) působení a působení jednosměrné.

(1) Křížové (konfliktní) působení

Mnohdy je třeba řešit na úrovni působení lidských práv jejich konflikt spočívající v jejich rozdílné i protichůdné orientaci (působnosti). Jde o případy, kdy je nutné použít základní práva; není však jasné, které právo má rozhodující význam. Např. jde o situace v oblasti ochrany osobnosti (cti), kde jsou v konkurenci základní právo na důstojnost osobnosti a základní právo na svobodný projev. Řešení tohoto rozporu, jenž je třeba odstranit před vlastní ingerencí základních práv, předpokládá použití dvoustupňový (dvouetapový) proces. V první etapě je třeba vyřešit otázku konfliktu základních práv v obecné rovině a posléze pak na základě této analýzy jej řešit v rovině konkrétní, tj. v kontextu soukromoprávní úpravy.

(2) Jednosměrné působení

Na rozdíl od prvního případu netřeba řešit konflikt s jiným základním právem, a proto tento aspekt problému odpadá.

6. Druhy (způsoby) působení základních lidských práv na soukromoprávní vztahy – shrnutí

Z předchozího je zřejmé, že působení základních lidských práv na soukromoprávní vztahy (horizontální působení) není jednoduchý, homogenní jev. Jedná se o relativně komplikovaný, mnohotvárný fenomén, neboť především způsoby jejich vlivu mohou být různé. Liší se podle míry (intenzity, síly) dopadu. Zatímco nejsilnější vliv má přímá aplikace konkrétního ustanovení základních práv a svobod, nejmírnější (nejméně intenzivní) způsob vlivu má zohledňování¹⁷ určitých aspektů základních práv při interpretaci soukromoprávních

předpisů. Na škále různých způsobů působení můžeme vidět i míru vytěsňování jinak aplikovatelných ustanovení soukromého práva. Na jednom (nejintenzivnějším) pólu soukromé právo není aplikováno vůbec, a to buď proto, že jeho ustanovení je v rozporu právě s lidskými právy anebo protože chybí. Na druhém pólu jde o pouhý výklad některých ustanovení soukromého práva v duchu základních lidských práv. Tímto způsobem také lze chápat doktrínu prozařování uváděnou Ústavním soudem České republiky (viz ad IV.). Přitom v rámci spektra tohoto prozařování lze na jedné straně rozlišovat velmi intenzivní záření a na druhé straně pouhé záblesky.

Vliv základních lidských práv se tak projevuje ve dvou základních směrech, a to v aplikaci na straně jedné a výkladu na straně druhé. Aplikace se provádí používáním základních lidských práv na soukromoprávní vztahy. Výklad znamená prezentaci soukromoprávních předpisů v duchu základních lidských práv. V prvním případě mluvíme o přímém účinku, v druhém případě jde o zprostředkovaný, nepřímý účinek. Uvnitř každé z těchto dvou kategorií působení základních lidských práv lze pak podle intenzity dále rozlišovat. V případě aplikace lze rozlišovat slabý a silný bezprostřední (přímý) účinek, a to podle rozsahu vytěsnění soukromoprávních předpisů, resp. podle míry použití základních lidských práv. I v druhém případě, tj. v případě výkladu, lze rozlišovat mezi slabým a silným zprostředkovaným (nepřímým) účinkem. Jeho intenzita je dána mírou výkladu v duchu základních lidských práv na straně jedné a mírou tak říkajíc tradiční interpretace soukromoprávních ustanovení na straně druhé.

III. Meze působení základních práv

1. Povaha soukromého práva a paralelita základních práv

Občanské resp. soukromé právo tvoří relativně samostatný uzavřený systém právních norem. Jako samostatný uzavřený systém spravují se společnými zásadami, které jej činí charakteristickým a svébytným. Konec konců i tato vlastnost (relevantní uzavřenost) představuje vysokou hodnotu – jistotu pro jeho uživatele. Jakýkoliv zásah, včetně působení právních norem cizího původu (tedy z „vnějšího“ systému), tuto hodnotu ohrožují, neboť činí systém nepřehledným a snižují míru předvídatelnosti. Pokud mají být aplikována jiná pravidla, tedy především pravidla veřejného práva, je k tomu třeba zjevného zmocnění (důvodu). Tímto důvodem je použití soukromoprávní normy se zjevně (viz dále) neuspokojivým následkem – patologická situace či selhání soukromého práva.

¹⁶ Zde je třeba přihlížet především k zásadě přiměřenosti. Viz k tomu Medicus, op. cit. v pozn.4.

¹⁷ Viz k tomu předchozí argumentaci a trefné přesvědčující důkazy u Basedowa, op. cit. v pozn. 4, str. 242.

2. Výjimečnost aplikace základních práv

Mimořádnost použití základních lidských práv v soukromoprávních vztazích je dána intenzitou nerovnosti mezi formálně rovnoprávnými subjekty, jejíž existence není možné (v konkrétním případě) odstranit (napravit) dostupnými nástroji soukromého práva, a proto lze prolomit vůdčí zásadu tohoto právního systému – princip smluvní autonomie (autonomie stran). Jde o případ, kdy soukromé právo (relevantní předpis) obsahuje mezeru, kterou je třeba vyplnit právě ustanovením obsahujícím lidská práva.

3. Podmínky (meze) aplikace základních práv

Základní práva je možné aplikovat za těchto okolností:

- Existuje mezera v soukromém právu, která není mezerou chtěnou, nýbrž neexistencí právního pravidla, a kterou je třeba vyplnit.¹⁸
- Jde o případ neexistence právní ochrany, ačkoliv by s ohledem na okolnosti případu, ale zejména na smysl právní úpravy existovat měla. V důsledku aplikace soukromoprávních předpisů dochází k nepřiměřené a základním principům právního řádu odporující nerovnosti formálně rovnoprávných stran soukromoprávního vztahu.
- Tato aplikace současně působí zásadní rozpor s dobrými mravy či spravedlivým očekáváním (dobrou vírou).
- O tento případ jde, jestliže na základě srovnání aplikovaného ustanovení (právní normy) a výsledku potenciální aplikace na straně jedné se smyslem dotčeného právního institutu, resp. systémem soukromého práva včetně základních hodnot, z nichž vychází na straně druhé (tzv. mezery právní úpravy), /blíže viz pozn. č. 18/ a za existence rozporu se základním právem, základní právo „chce“ být aplikováno a zaplněním mezery tento rozpor vyřešit..
- I v případě takového zjištění je při vyplňování mezery v právu třeba respektovat doktrínu soběstačnosti a relativní samostatnosti soukromého práva, a volit jen takovou míru horizontálního účinku (viz II.4.3.), která odpovídá míře intenzity rozporu ad shora (ad d).

¹⁸ Viz k tomu relativně objemnou literaturu, z níž je třeba vyzvednout klasický příspěvek C.-W. Canarise, *Feststellung der Gesetzeslücken*, 2. vydání, Mnichov 1984, které ovlivnilo celkem zřejmě nejen německou, ale i švýcarskou a rakouskou literaturu (viz k tomu F. Bydlinski, *Juristische Methodenlehre*, Vídeň 1991, 473 an. E. A. Kramer, *Die Methodenlehre*, 2. vydání, Basilej 2004, 137 an.

- Shora řečené neplatí jen o aplikaci, tedy o přímém (bezprostředním) účinku. V zásadě lze takto postupovat i v případě nepřímého (zprostředkovaného) účinku (viz II.5a a 6 shora), kdy se potřeba působení základních lidských práv omezí pouze na výklad soukromoprávních předpisů v duchu základních lidských práv. I v takových případech lze mluvit o používání základních lidských práv v horizontálních vztazích jako v případech mezer, přestože nejde o aplikaci, ale pouze o výklad soukromoprávních předpisů v duchu základních lidských práv¹⁹ (konformní výklad).

IV. Kritická analýza doktríny prozařování

1. Úvod

V této poslední krátké části provádíme rozbor dvou případů rozdílného působení základních práv na soukromoprávní vztahy. Vycházíme přitom z typových rozlišení (ad II.) a též z kritérií pro rozsah tohoto působení, jak jsme je vymezili ad III.

2. DCFR a zákaz diskriminace (kapitola 2, Kniha II)

Zde je třeba vyjádřit kritický pohled na tento projekt. Předmět úpravy pro občanskoprávní vztahy, a to i v úpravě DCFR²⁰, neobsahuje základní podmínku nutnosti úpravy zákazu diskriminace, která je výrazem základního práva rovnosti. DCFR neobsahuje totiž vyžadovanou „mezeru“, která by vyžadovala aplikaci základních práv. DCFR je projektem soukromého práva, které tradičně, dávno před „objevením“ základních práv uznávalo zásadu rovnosti, která koriguje zásadu autonomie vůle stran. Nástroji této korekce jsou především tradiční instituty jako dobrá víra a dobré mravy.

I kdyby např. v předmluvním stadiu došlo k neoprávněné diskriminaci, není zapotřebí vkládat do soukromoprávní úpravy tento veřejnoprávní institut. Zákaz diskriminace by byl aplikován „z vnějšku“ jako základní princip evropského ústavního práva.

¹⁹ Toto řešení se snaží dovodit určitá kritéria řešení problému a v tom je jeho přínos („novost“), nikoliv v řešení samém. V něm sleduje hlavní střední proud chápání této problematiky, zejména v jurisdikcích v rámci EU včetně ESD.

²⁰ Viz Chr. von Bar, E. Clive a H. Schulte-Nölke (eds.), *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law*, outline edition, Mnichov 2009.

3. Prozařování – lidskoprávní výklad soukromoprávního ustanovení

Ve svém nálezu z 15. 3. 2005 Ústavní soud České republiky (I ÚS 367/03) uplatnil slabý nepřímý horizontální model – nepřímý účinek, odsunutí), tj. interpretoval soukromoprávní ustanovení § 11 an. OZ v duchu základních práv, jež ovšem působí „křížově“ (jsou v rozporu – viz II.5. ad a2, b2, c1 e1). Řešil otázku, do jaké míry lze uplatnit soukromoprávní úpravu ochrany osobnosti samu o sobě a do jaké míry tuto úpravu je třeba modifikovat (negovat) použitím základních práv. Přitom však bral v úvahu konflikt základních lidských práv, a to práva na svobodný projev a práva na ochranu soukromí. V tomto případě (Vondráčková v. Rejžek) došel k závěru, že je třeba předně potlačit soukromoprávní úpravu a aplikovat výklad základní práva, přičemž dal přednost právu na svobodný projev před právem na ochranu soukromí. Konstatoval, že „osoby veřejně činné, tedy politici, veřejní činitelé, mediální hvězdy aj. musí akceptovat větší míru veřejné kritiky než jiní občané“. Důvod tohoto přístupu je dvojitý. Jednak se jím podporuje veřejná diskuse a současně stát akceptuje, že jeho mocenský zásah do svobody projevu za účelem ochrany dobrého jména jiných občanů, by měl přijít subsidiárně, tedy pouze tehdy, pokud nelze škodu napravit jinak.

4. Limity i prozařování

Doktrínu prozařování používanou Ústavním soudem (pod nesporným vlivem judikatury německého Spolkového ústavního soudu) lze kvalifikovat (na základě kritérií popsaných ad II. shora) jako mírnější formu působení základních práv, totiž nepřímý horizontální účinek spočívající v interpretaci soukromoprávních předpisů ve smyslu základních práv.

Je tedy zřejmé, že i na používání této doktríny by se měla vztahovat pravidla uvedená ad III.

Odůvodněnost postupu Ústavního soudu v souladu s našimi distinkcemi je též zřejmá. Samotná úprava ochrany osobnosti v OZ je, ač v soukromoprávním kodexu, přímým výronem práva na občanskou čest a důstojnost. Použití doktríny prozařování je nezbytné, neboť toto základní právo má svůj limit v jiném základním právu, totiž v právu svobodného projevu (ve svobodě projevu). Ústavní soud byl tedy povinen řešit shora popsané křížové působení základních lidských práv.

Úvaha o mezích použití lidských práv jako základu interpretace soukromoprávního ustanovení má v tomto případě jen nepodstatný význam. Meze jejich použití představuje totiž soukromé právo, jež si činí nárok na svoji svébytnost (jako systém) a brání se ingerenci právních norem jiného systému (veřejného práva).

V uvedeném nálezu však soukromé právo hraje podružnou úlohu. K ochraně osobnosti není nutně zapotřebí zvláštních ustanovení (§ 11 an.), jež jsou jen – jak již řečeno – provedením základního práva do OZ, a představuje tak zvláštní úpravu předpokladů deliktů odpovědnosti. Právní řád by – obdobně jako v jiných jurisdikcích – obstál i bez těchto ustoupení, neboť by v právní oblasti vystačil s obecnou úpravou odpovědnosti za škodu (u nás § 420 an. OZ).

Kvůli srozumitelnosti třeba jen opakovat, že v daném nálezu byl důvodem použití doktríny prozařování konflikt dvou základních práv (resp. práva a svobody), přičemž s ohledem na použití základního práva na ochranu důstojnosti v tomto případě překrývající se odpovědnosti za škodu, soukromé právo této ingerenci nekladlo překážku (a tedy ji neomezovalo), neboť vlastně ve své podstatě o ingerenci ani nešlo.

Anotace

Článek se zabývá vlivem základních práv na soukromoprávní poměry v aplikační rovině; klasifikuje toto působení a jeho způsoby a stanoví podmínky možného použití základních práv namísto, či vedle soukromoprávních norem a jeho meze. Rozlišuje tak přímou aplikaci namísto soukromoprávní normy, nepřímý účinek lidských práv vyplývající ve výkladu soukromoprávních norem v duchu lidských práv. Protože soukromé právo tvoří relativně samostatný uzavřený systém právních norem, považuje působení základních práv za mimořádný případ, kterým je intenzivní rozpor aplikace v úvahu přicházejících soukromoprávních norem se základními lidskými právy (např. zásadou rovnosti) a současně rozpor s dobrými mravy či dobrou vírou. Ze smyslu celého právního řádu musí tedy vyplývat nutnost aplikace základního práva, aby tato mezera mohla být vyplněna a rozpor odstraněn.

Summary

This article deals with the influence of fundamental human rights on private law relationships on the level of their application; it classifies these effects and its forms and states conditions of the possible use of fundamental rights instead of or alongside private-law rules as well as the limitations for this use. It thus distinguishes between the direct application instead of private-law regulation and the indirect effects of human rights arising out of the interpretation of private-law regulations in the spirit of human rights. As private law is a relatively independent and self-contained system of legal regulations, it looks on the functioning of human rights as an extraordinary case representing a huge

conflict between the application of possibly applicable private-law regulations and fundamental human rights, (e.g. the principle of equality) and, further, a conflict with “bonos mores” or “good faith”. Hence, from the

purpose of the entire legal system the importance of the application of basic rights has to ensue so that this abyss can be filled and any discrepancy eliminated.